

Winston Churchill, krigsman, 1874–1965

av Olof Santesson

Résumé

In times of war even a pacifist statesman has to deal with defence matters. Sir Winston Churchill was a warrior at heart. This article, written fifty years after his passing away, takes aim at his great strength as well as his weaknesses. From the moment he entered into the public mind as a very young writer-soldier he showed his almost total engagement in matters of politics, grand strategy, military operations, tactics and war techniques. During World War II, especially during Britain's finest hours, his central strategic thought was to enlist President Franklin Roosevelt and the slumbering industrial power of the United States in a climactic battle against Hitler's Germany and its allies. Having succeeded in this, after the Japanese attack on Pearl Harbor, Churchill inevitably fell behind Roosevelt in driving the allied forces to victory. He was a democrat and his greatest strength was as a parliamentarian, and the House of Commons his natural arena.

HAN VAR STORBRIANNIENS störste ledare och dog för ett halvsekel sedan. Då var Winston Churchills storhetstid ett minne mest. Hans sista regering hade inte imponerat, han var kvar för länge. Han hade just fyllt nittio, och det var inte utan att ett regelbundet intag av alkohol satt sina spår. Men vid begravningen – en magnifik statsakt så som bara briter kan göra den – var det endast gott som sades. Han hade marscherat med ödet, ingen kunde konkurrera med honom om vad han hade uppnått. För nationen kändes tacksamhet det rätta.

Mothugg mot allt oförbehållsamt beröm skulle komma senare när enstaka historiker hävdade att hans halsstarriga politik gentemot Hitler hade tagit knäcken på det britiska imperiet. Då kriget i Europa var vunnit hade människor ju också behövt ro, och Churchill röstades bort från makten. Han gick miste om folkets belöning han trodde sig ha förtjänat, men rösten hade han i behåll. När han i mars 1946 i Fulton, Missouri, talade om järnridån som sänkts genom Europa

fanns det få politiskt vakna i väst som hade avstått från att lyssna.

Om Churchills mäktiga livsverk har många skrivit och fler kommer att göra det. En bred essä härom skulle kräva annan plats. Skissen av en soldats liv bör likväl höra hemma i en krigsvetenskaplig skrift. I kriget fann Churchill sin stora roll. Det betydde inte att han sökte nationernas självförgörelse. Han var förvisso ingen älskare av grymhet, men det var i kampen han hade sin kallelse. Strider och berättelserna om dem fångslade honom, ingen kunde som han i historien skriva in sina egna bragder. När Churchill stod upp för Englands sak såg man bakom honom krigarkungen Henrik V, anfadern Marlborough, sjöhjälten Nelson, ”järnhertigen” Wellington. Det var i deras krets han hörde hemma.

Utstrålningen hos denne rundlätte man som nådde höjderna vid 65 års ålder, då andra pensionerade sig, var inte hjältens på slagfältet. När han eldade trängda landsmän till kamp skedde det genom de omisskännligt uppfordrande orden som människor läs-

te, hörde – framför allt – i radio och tog till sig. Hans främsta vapen mot tyranniet som trängde fram och hotade den gamla världen var just språket, det retoriska mästerskapet. Ett stridbart kynne färgade ambitionerna. Hur det samlade brittiska samväldet/imperiet försvarade sig mot ondskans makter blev hans uppgift, och han hade aldrig någon tanke på att helt överlåta den på andra krigsmän: generalerna och amiralerna.

En skrivande officer

Winston Spencer Churchill började också i militäryrket, det glöms ofta bort. Han föddes in i en värld som många av oss dessa senaste år har blivit bekanta med i TV-seriens *Downtown Abbey*. Pappan var lord, och mamman mycket riktigt en amerikansk arvtagerska, som i så många andra fall där friskt blod och pengar över havet räddade aristokratins herresäten från att malättna falla i ruiner. Som barn behandlades unge Churchill bara kärleksfullt av sin ”nanny”; föräldrarna hade annat för sig. Han utbildades i överklassens bra skolor, men man bedömde att hans skolinsatser var sådana att det var bäst att han blev officer.

När Churchill såg till att det började hända saker var han nybakad kavallerilöjtnant i Indien. Nästan med en gång, vid tjugottio års ålder, ville han ut och lyckades prata till sig ett kombinerat underrättelse/reportage-uppdrag på Kuba, där rebeller förde krig mot den spanska kolonialmakten. Det var bara början – ett smakprov som gav mersmak.

Snart åter i Indien såg Churchill till att, genom förbindelser och energi, bli militär korrespondent vid en brittisk straffexpedition. Den var svaret på ett av dessa uppror som då och då blossade upp vid gränstrakterna till Afghanistan, ungefär där vår tids talibaner och andra före dem har laddat upp

för strid. Om detta lilla fälttåg skrev han en bok, *The Story of the Malakand Field Force 1897 (Striden om Malakand)*, som väckte uppmärksamhet i etablissemanget, och själve premiärministern diskuterade med honom en skildring som var mycket mer upplysande för regeringen än de officiella rapporterna. Han hade börjat låta talas om sig och han hade varit under beskjutning, det som saknades var förstås ett Victoria-kors.

Redan hade Churchill börjat tänka på att som tory-demokrat ställa upp i den valkrets som hans far lord Randolph hade hållit, men först lyckades han erhålla en uppgift i den brittisk-egyptiska armé som 1898 under generalen Kitchener skulle tränga fram längs Nilen till Khartoum i Sudan för att efter tretton år hämnas den sk mahdi-rörelsens dråp på den ryktbare generalen Gordon. Det var en krävande expedition som fångade den brittiska allmänhetens intresse och kröntes med seger vid Omdurman. Det eftervärlden möjligen har i minnet är att Churchill deltog i 2 I. Lansjärregementets strid – hans första kavallerichock och en av västerlandets sista. Även om denna kampanj skrev han en bok och kunde kanske ha stannat i armén som en skrivande officer, men nej. Andra möjligheter vinkade ju.

Efter Sudan gjorde Churchill sig dessutom ännu mera känd genom att ta sig till Sydafrika och det just uppblussade boerkriget, bli tillfångatagen och därefter rymma ur fångenskapen. Han kunde komma hem som en hjälte bland få i ett i förstone bekymmersamt illa skött krig.

En kort paus kan vara på sin plats här kring hans tidiga böcker, nu två med den breda skildringen från Sudan, *The River War (Kriget vid floden)*, som utkom 1899. I båda visar Churchill en medryckande förmåga att skriva krigshistoria, därtill med eget deltagande. Särskilt Nilenkampanjen var ett imperieföretag som krävde myck-

et av både militär teknik och logistik. Den unge författaren hemfaller då och då till rassistiska värderingar av infödingar – man får komma ihåg att han var ett barn av den senviktorianska epoken. Mera slående är med vilken mognad och säkerhet han hanterar särskilt Sudanfälttåget inom hela konfliktregistret: politik, strategi, operationer, taktik och stridsteknik mot en fond av beskrivningar av operationens alla inslag av ingenjörkonst och mobilt underhåll, i det fallet både på och längs Nilen. Båda böckerna är väl värda att läsa eller läsas om, inte bara som tidsdokument.

År 2015 ter det sig fantastiskt eller åtminstone märkligt att en tjugofemåring har varit närvarande vid och hunnit med två uppmärksammade arbeten från flera krigsskådeplatser före en partipolitisk karriär. Faktum är att män i hans ålder – för det var ju män – inte så sällan uppmärksammades i militära sammanhang. Ta unionens ”pojkgeneraler” i det amerikanska inbördeskriget, George Armstrong Custer och andra som åren 1863–65 förde befäl över flera tusen man. I Finland utnämndes efter inbördeskriget generaler i knappa trettioårsåldern. Och flera av Napoleons marskalkar var inte mycket över trettio år när de fick sina ärebetygelsor. Århundradet efter franska revolutionen och litet till ger onekligen en bild av ett slags mer tidig mognad i ansvarsfulla positioner än vad man numera räknar med.

Väl hemma stöddes Churchill av modern med hennes kontaktnät. Fortfarande en ung man inledde han 1900 en mansålder som aktiv ledamot av parlamentet, året därpå höll han sitt ”jungfrutal”. Han gjorde sig snart bemärkt som en reformman med sociala ambitioner; en period rent av som pacifist. Etappvis hade han nalkats liberalerna, och efter övergång från tories 1904 sågs han som en av de liberala pålaggskalvarna för högre ämbeten. 1907 blev han biträdande

kolonialminister, dessförinnan hade han hunnit med en biografi i avsikt att återupprätta fadern, lord Randolph Churchill, vars politiska bana hade brutits snöpligt. Gift 1908 med sin Clementine, som skulle komma att betyda mycket för stabiliteten i hans rörliga liv, fick han nya regeringsuppdrag.

1910 utsågs Churchill till inrikesminister med ett vidsträckt pastorat. (Home Office). Där fick han utlopp för sina sociala ambitioner när det gällde bredare folkgrupper. Men han kunde inte låta bli att rycka ut och personligen närvara vid en eldstrid inne i London med anarkister (Sydney Street-intermezzot). Politiska motståndare – och gäppåren hade redan skaffat sig många – skulle kalla det för typiskt Churchill. Märkligt nog hade inrikesministeriet faktiskt ansvaret också för flottans reservlager av laddningar till kanonerna. Karaktäristiskt grep ministern raskt in med beredskapshöjande förändringar

Redan hade Churchill nått ett internationellt rykte, som energisk politiker uppmärksammad av bl a kungen, Edward VII. Han gjorde resor utomlands och sammanträffade ett par gånger med kejsar Wilhelm II vid tyska arméns stora höstmanövrar. I andra sammanhang har det pekats på att dessa skådespel med sina framryckande gardesmassor i täta led gjorde ringa nytta. De fick kejsaren att känna sin makt bekräftad men hörde inte hemma i ett nytt slags krigföring. Churchill var likafullt rätt imponerad; hans militärt analytiska förmåga var fortfarande under utveckling.

Raskt breddade den unge politikern sitt grepp om vad hans såg som dagens frågor oavsett departementstillhörighet. Han låg i om byggandet av fler slagskepp inför den stora tyska flottupprustning som kejsaren hade låtit sätta igång. Han gav sig in på utrikespolitik och ville t ex sådant som

att man skulle försöka få loss Spanien från tyska bindningar.

I kabinettet

Våren 1911 utnämndes han till President of the Board of Trade (handelsminister), en post som förde honom in i regeringens innersta grupp, kabinettet. Trettiosex år gammal hade han nått ett för den brittiska politiska klassen hägrande viktigt etappmål. Till det första han gjorde var att få till stånd förlikning i en arbetsmarknadskonflikt i gruvdistrikten i norra England. Men han hade inte varit den han var, om han inte ständigt återvänt till de stora utrikes- och försvarsfrågorna.

Som ledamot av en försvarskommitté utarbetade Churchill ett memorandum om ett kommande stormaktskrig som i efterhand tedde sig som framsynt. När vi vet hur första världskrigets inledande operationer utvecklades kan det vara värt att ta del av hans resonemang om bl a tidsförhållanden. Tyskarna skulle på krigets tjugonde dag ha gått över Meuse, bedömde han, men därefter skulle deras anfallskaft mattas fast fransmännen hade pressats bakåt i riktning mot Paris. På den trettonde dagen borde ryssarna kunna inleda sin offensiv västerut, och en brittisk armé skulle vara på plats i Flandern vid sidan av de franska arméerna. På det stora krigets fjortonde dag skulle tyskarna ha fullt upp, trängda från två håll. Resonemanget är intressant, eftersom den s k Schlieffenplanen föreskrev att tyskarna bara hade sex veckor – 42 dagar – på sig för att nå sina anfallsmål och knäcka Frankrike för att sedan hinna ta itu med ryssarna.

Sommaren 1911 bildade Herbert Asquith regering. Churchill blev Marinminister (First Lord of the Admiralty). Han hade ännu inte fyllt trettiosju år men getts den politiska led-

ningen av Storbritanniens främsta försvarsgren – den som ytterst säkrade hela imperiets fortbestånd.

Någon begränsad roll hade han inte tänkt sig. Redan på hösten samma år kom ett första tillfälle med den s k Agadirkrisen, då tyskarnas avsikt var att spräcka det fortfarande rätt tunna bandet mellan Frankrike och Storbritannien. Churchill var klar över den brittiska huvuduppgiften: att hindra att Frankrike trampades ned under en tysk ångvält. Med kraft argumenterade han för att flottans mest slagkraftiga del (Grand Fleet) skulle inta krigsläge i sina baser i norra Skottland. Det var en signal om att Storbritannien skulle vara berett på alla eventualiteter.

Krisen dog ut, och marinministern kunde ägna sig åt att höja flottans förmåga. Han var kritisk mot amiralerna i aktiv tjänst. Hellre förlitade han sig på en annan amiral, mer lik honom själv och rätt äventyrlig, den från tjänsten som högste marin chef (First Sea Lord) pensionerade John Fisher, av Clementine misstrodd som bäraren av ett dåligt inflytande. Den nye ministrers första uppgift blev att organisera en sjökrigsstab. Sedan gällde det avvägningar om kalibern på slagskeppens kanoner och skärpta krav på en snabb slagflotta. Den strategiskt och långvarigt viktigaste åtgärden under dessa dynamiska år var flottans övergång från eldning med kol till olja; Mellersta Östern fick en ny betydelse för britererna och sen för stora delar av industrivärlden.

Outtröttlig inspekterade Churchill varena marinbas, diskuterade skjuttaktik, slog larm om bristen på jagarnas torpeder, och förbättrade i moraluppbyggande syfte sjömännens sociala och ekonomiska förhållanden, samtidigt som han fortlöpande höll ögonen på hur långt tyskarna hade hunnit i sin marina upprustning. Dock var han inte stridslysten till varje pris utan försökte hin-

dra en kostsam och farlig flottkapplöpning mellan Tyskland och Storbritannien med ett förslag om ”marin semester”. Tyskarna sa nej 1913.

Till det som vittnar om Churchills rastlösa iver att säkra den brittiska flottans sjöherravälde – men också hans intresse för nya tekniska möjligheter – hörde hans delaktighet i framväxten av ett särskilt marinflyg. Han flög själv, men lydde till sist motvilligt en order att sluta med en alltjämt tämligen livsfarlig aktivitet; flera kamrater och vänner omkom på kort tid.

De sista fredssommarmånaderna ödesåret 1914 kunde det brittiska folket nog, bakom den marina sköld som Churchill polerat, känna sig rätta trygga när spänningar inte längre tycktes kunna lägga sig. Avgörandet mellan den tidens stormakter skulle komma på europeisk mark. Grand Fleet fick aldrig en stor seger till sjöss. Den tidsenlig rustade flottan stod i alla fall redo för andra viktiga uppgifter (minröjning, konvojering) – det var hans första historiska insats.

Sarajevo

Plötsligt tycktes en stormaktskrasch inte stå att hejda. Händelseutvecklingen månaden efter mordet i Sarajevo den 28 juni 1914 på Österrike-Ungerns tronföljare krävde ökade ansträngningar av Churchill och ytterligare beredskapshöjningar för flottan medan molnen tätnade, fast regeringen ännu upptogs av problem med Irland och protestanterna i Ulster. Marinministern var direkt indragen i de högsta nationella besluten om hur Storbritannien skulle handskas med den ökande risken för att dras in i krig på Frankrikes sida. Delta eller inte?

Svaret kan tyckas givet genom trippelententen mellan Storbritannien, Frankrike och Ryssland – etablerad åren 1904–07 som ett svar på trippelalliansen Tyskland, Österrike-

Ungern och Italien. Londons säkerhetspolitik var dock något nytt för europeiska förhållanden. Inför Tyska rikets allt obändigare tillväxt och kamplystna politik hade britterna sett sig nödgade att överge den historiska rollen som tungan på vågen i Europa och redan i fred ingå i ett förbund. Det hade skett utan någon formlig militärpakt, Storbritannien hade inte utfäst sig att gå i krig för vare sig Belgien (vars neutralitet stormakterna hade garanterat) eller Frankrike. Möjligheten att landet skulle kunna välja neutralitet tycktes finnas, den var något som man i Berlin in i det sista, tio m efter de första krigshandlingarna, hoppades på

För en storpolitisk huvudroll hade Churchill ännu inte status. Den spelades av utrikesministern Edward Grey. Vad som var känt endast i en liten krets var att han hade kommit överens med fransmännen om att för båda ländernas räkning skydda kuster- och Engelska kanalen om krig utbröt. Annat av vikt var att en militär av jämförelsevis låg rang, just utnämnde generalmajoren Henry Wilson, som generalstabens nye operationsledare mest på egen hand hade kommit överens med den franska militärledningen om att britterna vid krig skulle sluta upp på fransmännens vänstra flygel i norr på gränsen till Belgien. Anskaffning av materiel, koncentrerings-, järnvägstransporter, uppmarsch – allt var förberett. Återstod bara att trycka på knappen. Med Wilson höll Churchill kontakt.

Och kriget kom. Österrike inledde ivrigt, efter otillfredsställda krav på medgivanden av Belgrad, ett illa utfört anfall mot Serbien. I och med att Ryssland, Frankrike och Tyskland i månadskiptet juli-augusti mobiliserat – vilket var lika med krigsförklaring – återstod bara Storbritanniens beslut. Det togs, sedan tyska trupper hade börjat tränga in i Belgien och ett brittiskt ultimatum till Tyskland med krav på reträtt hade löpt ut utan svar, kl 23:00

den 4 augusti: Storbritannien var i krig, det som Churchill hade gjort sig så beredd på. ”Man kunde se att han var en verkligt lycklig man”, skrev blivande premiärministern David Lloyd George.

Återstod vad Grey hade kallat ”den stora frågan”. Skulle man skicka sin blygsamma hemmaarmé av yrkessoldater till fransmäns hjälp. Det var inte självklart på högsta nivå. Flera ledande politiker tyckte att det räckte med att britterna krigade med sin flotta. Kabinetet var inte enigt, Churchill hörde givetvis till aktivisterna. De motvilliga lät sig i alla fall övertalas och den 5 augusti avgjordes saken med ett ja: armén skulle sättas in. Efter de gjorda förberedelserna anlände de första brittiska soldaterna till Frankrike redan efter några dygn, och sedan gick allt planenligt. Churchill kunde ju garantera att överskeppningen skulle skyddas av flottan.

I krig

De första krigsveckorna, när den brittiska nationen skakades av de tyska arméernas till synes oemotståndliga framträngande och den egna lilla armén om fyra, sedan fem divisioner, jämte den närmaste franska grannen slagits på reträtt, var Churchill rastlös verksam. Förut marina dispositioner, där han bl a beslöt att skicka ubåtar in i Östersjön för att hjälpa de nya ryska vapenbröderna, ägnade han sina frustande krafter åt krigföringen i stort. Flera gånger korsade han Engelska kanalen, vid ett tillfälle av den nye krigsministern Kitchener skickad som emissarie till den vankelmådige brittiske överbefälhavaren i fält, fältmarskalken French. Han lyckades övertala Kitchener att flottan hade säkrat det brittiska hemlandet så att också den sjätte och sista armédivisionen, som hållits kvar

hemma i beredskap, kunde skickas till den fransk-brittiska fronten.

Att tyskarna – utmattade i enlighet med Churchills tidigare nämnda promemoria – slogs tillbaka vid Marne i september lätta de stämningen utan att man kunde andas ut. Nästan hela den ursprungliga brittiska armén försvann i förluster under ”kapplöpningen mot havet”, då tyskarna enligt sin doktrin gjorde några sista blodiga försök att kringgå britterna i flanken och driva dem bort från kanalkusten. Kriget, som nu ominöst började föras i skyttegravar, fick för britternas del drivas vidare med divisioner personaluppfyllda av lokala försvarsstyrkor (territorialarmén) och frivilliga, medan Kitchener stampade fram sin ”nya” armé. Under detta skede blev Churchill en huvudaktör under den belgiska arméns försvarskamp kring Antwerpen. Hans insats där har med föga rätt ansetts förebåda kommande missgrepp beroende på hans upprepade dragning till att skapa nya fronter.

När det gällde just Antwerpen handlade det snarast om premiärministern Asquiths oro för att pressade belgare i oktober skulle ge upp försvaret av denna storhamn. Storbritannien borde skicka hjälp med vad som fanns gripbart – en brigad och två tillkommande av marinsoldater. Churchill tog på sig att rapportera för Kitchener om sakernas tillstånd. Väl framme i Antwerpen fann han läget så prekärt att han erbjöd sig att själv ta befälet över försvararna. Det är ett mått på tilltron vid denna tid till hans militära förmåga att Kitchener tillstyrkte och föreslog att han för uppgiften skulle ges generallöjtnants grad (!). Efter tre och ett halvt dygn fick han ge upp, då den belgiska armén valde att lämna staden. Fristen hade lett till att inga brittiska trupper blev inringade vid kusten, men Churchill fick kritik för misslyckandet, ett påstått huvudlöst företag. Inom krigsledningen mötte han dock inte samma kritik,

på Kitcheners förslag fick han ta över ansvaret för Storbritanniens luftförsvar.

En ny fiende hade tillkommit, då Tyskland hade lockat Turkiet över på sin sida. Full av tillförsikt beordrade Churchill i detta läge flottan att beskjuta turkarnas ställningar vid Dardanellerna, det långa sundet mellan Gallipolihalvön på den europeiska sidan och fastlandet i Mindre Asien. Flottans misslyckande här ledde till Kitcheners ödesmättade beslut att sätta in markstyrkor med bl a divisioner som anlänt till Egypten från Australien och Nya Zeeland. Beslutet grundades på en bedömning att turkarna var militärt svaga och att tsar Nikolaus hade lovat att från andra hållet sätt in ryska förband. En brittisk framgång här på en ny front skulle ha blivit ett allvarligt avbräck för tyskar och österrikare.

Bakslag, sedan isolering

Gallipoli! Vad som följde, ett kapitalt misslyckande med stora förluster, hör till första världskrigets mest omskrivna. Churchill hade varit pådrivande och blev föremål för den kritikstorm som följde. Han tvingades lämna både kabinettet och amiralitetet – det första stora bakslaget i hans liv.

Något måste han syssla med. French erbjöd Churchill att ta befälet över en brigad vid fronten, men saken föll på Kitcheners veto. Ett permanent befäl ville han inte ge honom. Efter att ha lämnat regeringen anlände Churchill i november 1915 som major till fronten, där French åter ville ge honom en brigad. Men fältmarskalkens dagar var räknade, och Asquith tyckte att det räckte med att Churchill blev överstelöjtnant och chef för en infanteribataljon. I januari 1916 tog han befälet över 6. bataljonen av Royal Scots Fusiliers. Förbandet led stora förluster av granateld, vilket ledde till att det slogs samman med andra enheter. I

maj fick Churchill tillstånd att återuppta sina sysslor som parlamentsledamot.

I parlamentet liksom i tidningarna diskuterade Churchill naturligtvis krigföringen. Han var emot det slags offensiver som genomfördes med oskyddade infanterister utan pansrat stöd. De kulminerade för brittisk del den 1 juli 1916 med inledningen av slaget vid Somme, planlagt för att avlasta hårt trängda fransmän vid Verdun, med enorm manspillan till följd.

Churchill hoppades återkomma i regeringen, men fick vänta. Dardanellkommissionen som tillsatts efter debacklet på Gallipoli friade honom från ansvar. En missnöjd Churchill tyckte ändå att undersökningen hade missat de viktigaste punkterna i hela företaget. Sedan Asquith tvingats bort från styret på grund av lamt förd krigspolitik övertogs regeringsmakten av Lloyd George, och äntligen gavs Churchill åter en framträdande roll. Skickad på en inspektionstur vid västfronten blev han sommaren 1917 utnämnd till ammunitionsminister, en post som han fyllde med sedvanlig energi genom det händelserika året 1918 med brittiska bakslag och fienden åter nära Paris, följt av de kombinerade allierades stora seger med amerikansk medverkan och eld upphör den 11 november. Den tyska militära kollapsen och det snabba slutet överraskade Churchill, han hade räknat med ammunitionsleveranser in på 1920.

Det har blivit ganska mycket om Churchill i strid fram första världskrigets slut. Skälen är två. Dels är allmänt nog mindre känt om hans tidigare insatser. Dels är det hans ålder. Han hann röra sig inom strategins sfärer likaväl som med militära operationer, taktik och stridsteknik. De åren var han verkligen också i praktiken en krigsman. När det stora kriget var över var han inte mer än 44 år gammal.

Vad som väntade var en politisk bana, fylld av upp- och nedgångar. Churchill var krigs- och flygminister, därefter kolonialminister i ett skede när imperiet hade vuxit i Afrika och Mellersta Östern på de besegrade Tysklands och Turkiets bekostnad. 1922 förlorade han sin plats i parlamentet. Men han vann två år senare och återvände i regeringsställning som hårt kritiserad finansminister, nu i det konservativa lägret. Han hade gått tillbaka dit som det enda parti som han tyckte kunde hålla tillbaka Labour, i vilket han såg en bolsjevikfara. Större delen av 1920-talet skrev han på fritiden det stora krigets historia. Så kom 1929, de konservativa förlorade makten och Churchill därmed sin position. Karriären tycktes över.

Churchill gick sin egen väg med en benhård inställning att Indien skulle förbli under brittiskt styre och kom alltmer i kollision med partiet. Han släppte inte sitt försvarsintresse och krävde en mer aktiv luftförsvarspolitik. Men nu hade man börjat se på honom som en obehärskad särpling utan omdöme, något som förstärktes av hans kamp för att Edward VIII skulle behålla kungamakten trots giftermålet med Mrs Simpson. I säkerhetspolitiken vacklade han inför män som Mussolini och Franco, innan han fann sin starka varnande hållning mot Hitler. Under denna tid skrev han sin stora biografi *Marlborough och hans tid*. Sedvanlig energisk höll han sig genom sin penna och sina tal flytande, inklusive dyra överklassvanor.

En total brytning med Torypartiets ledning skedde med Churchills obönhörliga angrepp mot premiärministern Chamberlain för Münchenuppgårelsen 1938 som ställde Tjeckoslovakien försvarslost. Nationen hade desto mer uppskattat att Chamberlain ”räddade freden”. Misstro mötte revoltören och hans kotteri hämtat ur medievärl-

den och utanför etablissemangen. I sitt eget parti var han snarast utfrysst. Men inte ensam. En liten skara likatänkande bidade sin tid. Den visste med sig vad ledaren var kapabel till i ofärdstider.

Krig igen – och tillbaka

Sedan Hitler i mars 1939 slukat resterna av Tjeckoslovakien hade inte ens premiärministern Chamberlain och utrikesministern Halifax några illusioner om att deras tillmötesgående politik (appeasement) hade en framtid. Churchill ville inte nöja sig med hastigt proklamerade fransk-brittiska garantier för Polen, den gamle bolsjevikhataren argumenterade för en allians med Stalin. Folkstämningen hade slagit om. Churchill var ju trots mångas avståndstagaden erkänd av alla som kraftnatur, och under sommaren ökade trycket på Chamberlain att ta in honom i regeringen.

Pressad av det egna kabinettet efter det tyska angreppet på Polen den 1 september 1939 tvingades en motvillig premiärminister den 3 september till två timmars ultimatum kl nio på morgonen – historien gick igen. Från Berlin kom inget svar, och kl elva tillkännagav Chamberlain snarast sorgset att Storbritannien nu befann sig i krig. Samma dag kallade han Churchill som återigen marinminister. Från amiralitetet gick signalen ut till imperiets sjöstyrkor: ”Winston är tillbaka”.

Churchill var omgående i sittesse. Från hans hand strömmade direktiven ut: ”Åtgärdas denna dag!” Jobbet skulle skötas professionellt. Han utsåg Frederick Lindemann, ”the prof”, som vetenskaplig rådgivare. Radiotalen ökade i intensitet. Även politiska motståndare erkände hans ”enkelhet, energi och intellektuella rörlighet”. Ändå hade han svårt att under Chamberlains ledning få något avgörande uträttat.

Det rådde ingen avgörande brist på Storbritanniens militära resurser efter den upprustning som hade inletts i slutet av trettioalet, ironiskt nog med nära ett års nådatid efter Münchenuppgårelsen. Med sin många små industrier hade landet drabbats mindre hårt än andra av börskrasch och lågkonjunktur, och det visade sig förhållandevis lätt för företagen att lägga om till krigsproduktion. Flottan hade inte bara slagskepp utan som USA och Japan (redan i krig mot Kina) hangarfartyg; deras tid var inne. Luftstridskrafterna hade i sista stund fått sin radarkedja, och nya jaktplan, Hurricane och Spitfire, levererades. På marke hade artilleriet en bit kvar till sin gamla kraft och en mekanisering var knappt påbörjad, men först i världen var armén helt motoriserad. Stridsvagnarna var långsamma och/eller svagt bestyckade; det senare gällde även tyskarna.

Det största militära problemet var officerarnas bristande förmåga att samordna vapnen på slagfältet operativt och taktiskt, inte förvånande med tanke på att arméns krigserfarenhet byggde på polisinsatser i kolonierna. Detta låg utanför Churchills ansvar och hos premiärministern. Men denne ingav inte nationen någon kampvilja, medan man väntade på vad som skulle hända. Fransmännen med Västeuropas största försvarsmakt hade följt efter briterna med sin krigsförklaring mot Tyskland, men sen tog det stopp.

Storbritanniens marinminister hade inte något till övers för det stillastående vid fronten, ”låtsaskriget”, som bottnade i Frankrikes bristande offensivvilja. Något måste göras. I Churchills ögon förenades den stora uppgiften att övervinna Hitler med planer på en insats mot Sovjetunionen, som ju överfallit Finland och förbundit sig med Tyskland om leveranser av bl a olja från Baku. Där skulle de nu fullt ut allierade Frankrike och Storbritannien slå till; en av dessa ofullbor-

dade planer. För neutrala småstater som Sverige hade Churchill ingen plats. Med entusiasm anslöt han sig till en annan plan att i slutet av mars 1940 med 30 000 man ockupera de svenska malmfälten under täckmantel av väpnat stöd till Finland i slutfasen av vinterkriget mot Sovjetunionen. Trupper samlades ihop, men fredsslutet i mars kom emellan.

Churchill hade vidare i månader argumenterat för att briterna skulle minera norska farvatten för att stoppa malmtrafiken från de svenska gruvfälten via Narvik. När kabinettet äntligen bestämde sig var det för sent. Hitlers ockupation av Danmark och anfallet mot Norge den 9 april ändrade läget. De allierade svarade med att rätt hafsigt och svagt ingripa i Norge med de nyss öronmärkta förbanden. Churchill kan inte ha satt sig in i vad några brigader utan tyngre vapen kunde uträtta i vinterterräng. En del fick snarast fly och utskeppas även om andras strid vid Narvik en tid oroade Hitler. Tyskarna förlorade tio jagare, kvar stod att den brittiska flottan hade misslyckats med huvuduppgiften att behärska havet mot tyska framstötter.

Återigen en Churchill-aktion utan framgång. Men det var ledarskap som briterna förgäves längtat efter. Chamberlains framtoning och hans försök att släta över bakslagen, retade upp nationen och en del konservativa underhusledamöter. Den 10 maj 1940 – samma dag som den tyska västoffensiven satte igång – tvingades Chamberlain lämna sin post, och eftersom Labourpartiet i detta läge endast kunde tänka sig att samverka under sin tidigare politiska fiende Churchill nödgades kungen utse denne till regeringschef. Ryktbara är den nye premiärministerns ord att han den kvällen gick till sömns i en känsla av lättnad.

Lättnaden kan inte ha varit långvarig. Churchill hade fortfarande kraftigt mot-

stånd hos Chamberlains anhängare i det egna partiet, och från fronten kom ödesbuden. Belgien stred inte lika segt som under första världskriget utan kapitulerade efter mindre än tre veckor. Redan dessförinnan började det stå klart att Frankrikes öde i realiteten hade avgjorts av tyskarnas ”liehugg” från Ardennerna. Churchill fick på direkt fråga klart för sig att fransmännen inte hade några strategiska reserver att sätta in från Seine, samtidigt som den brittiska expeditionen lyckades undkomma en hotande inringning (”undret vid Dunkerque”) och rädda sig hem.

En fransk försvarskamp fortsatte, mest för krigsärans skull. Churchills korsade upprepade gånger Engelska kanalen med snart desperata försök att hålla bundsförvanterna kvar i kriget, bl a genom att erbjuda fransmännen en union, innan han fick ge upp. Pétain tog över det slagna Frankrike. Storbritannien stod ensamt, dock ska det sägas med samväldets resurser bakom sig. Det sista beslut Churchill i detta olyckliga skede kunde fatta var sänkningen av delar av den franska Medelhavslottan som riskerade att falla i tyskarnas händer.

Deras bästa stund

Vad som nu stundade var Storbritanniens heroiska kamp, där Churchills järnhårda vilja och medryckande talekonst (”blod, svett och tårar”) höll nationen kvar i kriget. Det var både landets och hans bästa stund. I Europa kunde britererna inget mer göra på marken, från sin bas i Mellersta Östern, främst Egypten, förmådde de endast samla kraft mot italienska styrkor på ett par avsnitt i Afrika. Med sin rastlösa iver kunde Churchill därför inte motstå ett försök av den nye besvärlige krigskamraten de Gaulle att redan i september 1940 med en landstigning vid Dakar i Senegal

skapa ett ”fritt” franskt välde. Resultatet: ett fiasko. Avgörande för krigets fortsättning var annat. Flottan höll i enlighet med sin historiska uppgift örriket fritt från invasion, även om det som väckte många beundran var avgörandet i luften, ”slaget om Storbritannien”, en framgång med London i lågor.

När det gäller Churchills enastående ställning i ödesstunden ska man kanske ha hans långa erfarenhet i minnet. I det förra kriget hade han från kabinettet varit med om att styra det brittiska imperiet. De politiker, tjänstemän och andra som nu följde hans order hade haft jämförelsevis blygsamma uppgifter, amiralerna kanske fartygschefer, generalerna stabsofficerare och på sin höjd brigadchefer med temporär rang. En nordisk jämförelse kunde gälla de finska generalernas förhållande till en vördnadsbjudande Mannerheim.

Premiärministerns intressebredd var också enorm. Redan 1925 hade han diskuterat kommande domedagsvapen, men fixerad av sin förlitan på USA och alltför beroende av sin omstridde mentor, Lindemann, stötte han bort experter på militära problem, främst Henry Tizard som hade kunnat ge honom nödvändigt vetenskapligt stöd i t ex atombombsfrågan.

Churchills strategiska mål låg klara: imperiet måste överleva och USA med sina väldiga potentiella krigsresurser dras in i kriget. Men med sitt livliga intellekt och sin handlingsiver kunde han inte hålla sig bort från det operationella planet utan fattade beslut som ibland rent av var nere på taktik. Desto viktigare var hans täta kontakter med president Roosevelt, som sakta manövrerade sin krigsovilliga stormakt närmare stöd åt de kämpande britererna. Presidenten lyckades lirka kongressen bort från neutralitet, Storbritannien fick materiell hjälp genom den sk låne- och uthyrningslä-

gen. I augusti 1941 träffades Churchill och Roosevelt till havs i Nordatlanten och utfärdade Atlantdeklarationen med principer för världens ordning när man väl hade fått fred. Premiärministern fick inse att presidenten ännu inte kunde gå längre i partnerskap.

Bomberna fortsatte att falla, men hösten 1940 började det stå klart att tyskarna inte i närtid skulle invadera Storbritannien. En lantmilitär framgång följde i december i Nordafrikas öken. Den var en sidoskådeplats men länge också den enda där britterna hade initiativet. En stor seger under generalen Wavells högsta befäl över den italienska armén i nuvarande Libyen gav dock inget varaktigt resultat, när Churchill våren 1941 drog bort brittiska divisioner och förde över dem till Grekland som hotades av tyska pansarstötter genom Balkan. En för klen insats, som slutade med nederlag, måste ses som följderna av ett av Churchills sämre beslut. Han lät politiken övertrumfa vad som var operativt realistiskt.

Grekiska fastlandet gick förlorat följt av Kreta och, vad värre var, britterna drevs bort också från Cyrenaica, när italienarna fick hjälp av tyska förband under Rommel, en general i Churchills egen stil. Misslyckandet ledde till att Churchill bytte ut den kloke och beläste Wavell, som var för tystlåten för att ha förtroendefull kontakt med en expansiv regeringschef. In kom generalen Auchinleck, skolad i den indiska koloniala armémiljön. Ökenkriget skulle trots brittiska förstärkningar komma att bölja fram och tillbaka – liksom Churchills ställning i parlamentet. På jakt efter seger kunde han aldrig riktigt acceptera att stor mängd trupper behövdes bakom fronten. Det var en romantisk uppfattning som bröt mot maskinkrigets logistiska verklighet, vilken han ju ändå mer än väl hade upplevt en generation tidigare.

Våren 1941 kom bland dåliga nyheter, också med chockbeskedet för det brittiska

folket att flottans omhuldade slagkryssare *Hood* hade sänkts, dess bättre följt av en lyckad bekämpning av banemannen *Bismarck*. Man härdade ut. Strategiska förhållanden skulle visa sig ha större betydelse.

Det vidgade kriget

Midsommaren 1941 omvandlades krigsperspektivet radikalt. Hitler angrep Sovjetunionen i rasistisk strävan efter herravälde i öst men kanske också i tron att en tysk seger där skulle bidra till att knäcka britterna. Hur som helst öppnades därmed en ny front mot Tyskland, något som Churchill aldrig hade upphört att se som vägen till seger. Omgående förklarade han sig solidarisk med sovjetledningen och inledde hjälpsatser efter förmåga.

Den slutliga storpolitiska scenförändringen skedde den 7 december 1941 med Japans anfall mot USA:s flottbas i Pearl Harbor på Hawaii. Amerikanerna var därmed inne i kriget, och tidigt enades de två nu allierade om att deras militära huvudansträngning skulle ske mot Hitler-Tyskland. Stora resurser skulle likafullt avdelas mot Japan. Churchills segerhopp steg brant. Men först väntade svåra nederlag, när Filippinerna och en rad västliga besittningar i Sydostasien och Stilla havet erövrades av japanerna. Den vite mannens förödande nederlag fick följder vi ser verkan av än idag. Bittrast för premiärministern var tveklöst att fästningen Singapore kapitulerade för en underlägsen angripare. Till ett sådant utfall hade inte hans militära bedömningar räckt. Men det amerikanska krigsmaskineriet började dra igång. Kulmen på Winston Churchills eget inflytande över kampen mot Hitler visade sig vara snart nådd. I fortsättningen skulle tyskarna förblöda på östfronten och USA:s makt bli avgörande i väst.

Kampen fördes nu av tre krigsherrar. Man kan ett ögonblick betrakta hur de ledde – en diktator och två demokratiskt valda ledare. Alla tre hade givetvis befogenhet att personligen utse chefer för de högsta militära förbanden. Stalin avrättade flera i början när det gick illa. Med åren alltmer militärt säker kunde han självsvåldigt ta tag i krigföringen. Roosevelt hade inte en tanke på att lägga sig i mer än frågan om militärstrategisk inriktning. Det för honom enda självklara var att en avgörande operation stod under befäl av en amerikansk general. Churchill, med den svagaste positionen i trion, hamnar lite mitt emellan. Han såg sig själv som militärt kapabel och fortsatte att som nämnts ha svårt för att inte ingripa under pågående operation när han tyckte att det gick för långsamt.

Stalin förlitade sig på framför allt två generaler, Zjukov och Vasilevskij, som turvis koordinerade de sovjetiska arméerna på hela krigsavsnitt, men han ledde faktiskt själv med hjälp av ny generalstabschef en gigantisk anfallsoperation omfattande flera fronter (armégrupper) i Wisla-Oder-offensiven i januari 1945. Roosevelt förlitade sig som folkets högste ledare på generalstabschefen Marshall och följde denne i valet av den ännu rätt okände Dwight Eisenhower till överbefälhavare i operationerna mot Hitler. Presidenten gick med på den principiellt tivelaktiga uppdelningen av striderna i Stilla havsområdet mellan en general i sydväst (MacArthur) och en amiral i väst (Nimitz). Britterna förpassades här till en sidoroll, fast Churchill med sin svaghet för fint folk 1943 säkrade en knappast välförtjänt hög post i Sydostasien för den unge Mountbatten (kanske något av en syskonsjäl?). Och Churchill själv till sist levde i ett nervigt beroendeförhållande till Alan Brooke (lord Alanbrooke), den självsäkre chefen för imperiets generalstab.

Den sista stora samväldesoperationen gick mot sitt slut i ökenkriget. En otålig Churchill hade tämligen orättvist ersatt Auchinleck med Bernard Montgomery som chef för 8. armén, och premiärministerns favoritgeneral, den behaglige Harold Alexander, som chef för hela Mellersta Östern-kommandot. Premiärministern fick i alla fall vänta tills Montgomery efter amerikanska vapenleveranser i oktober 1942 var redo för sitt segerrika anfall vid El Alamein, den drabbning som jämte den mycket större döds kampen om Stalingrad brukar räknas som andra världskrigets vändpunktsslag.

Trots den kommande styrkeförändringen mellan de allierade parterna lyckades Churchill ytterligare en tid påverka deras samlade krigföring. Amerikanarna ville gå direkt på Europa, vilket Stalin krävde som en avlastning. Men Roosevelt höll med britterna om att hans divisioner ännu inte var mogna för den stora uppgiften utan behövde skaffa sig stridsvana tillsammans med britterna. Här tog USA-presidenten mot sina militära rådgivares önskan ett beslut som påverkade operationerna ända fram till hösten 1943. Man skulle börja i Nordafrika och där möta Montgomerys trupper i en knipång kring återstående tyskar och italiener. Det första steget var nog nödvändigt. I Algeriet och Marocko landsatta trupper under Eisenhowers befäl hade i en början stora problem, med ett pinligt bakslag i Tunisien (Kasserine), innan de vann överhanden.

Vägen mot slutet

I frågan om vad man skulle göra sedan tyskarna äntligen blivit utdrivna ur Afrika hade premiärministern sin klara uppfattning. Man borde fortsätta på den inslagna vägen söderifrån mot det tyska väldets ”mjuka underliv”. På det strategiska planet blev Churchill av nödtvång den kanske

mest konsekvente tillämparen av Liddell Harts militärteoretiskt uttänkta indirekta anfällsmetod ("indirect approach") med sikte på att sätta in all kraft där fienden var svagast. Det var så han helst ville använda åderlätna brittiska förband – förhålla ett frontalanfall in i Frankrike genom att göra annat. Längre lekte han t ex med tanken på ett angrepp i Norge (en revansch för den 9 april?), vilket förde det goda med sig att en nervös Hitler höll 300 000 man kvar i ockupation. Premiärministern ville även agera ännu mer sekundärt i den grekiska övärlden.

Och några sista gånger fick han på de viktigaste punkterna sin vilja igenom. Roosevelt accepterade att de allierade både landsteg i Sicilien och därefter gick över Messinasundet för att under tidvis stora möda avancera upp längs den italienska stöveln. Tysk uppdragstaktik fick förvarken de allierade eller ryssarna någonsin riktigt bukt med. Kriget i Italiens berg blev kostsamt, men tog italienarna ur kriget och drog dit tyska förband som Hitler hade behövt på andra fronter. Churchill hade därefter velat fortsätta norrut via Medelhavet, men tiden för uppskov med den utlovade "andra fronten" mot Frankrikes kanalkust var över.

Churchill må ha vändats mer än Roosevelt. Genomförandet av landstigningen i Normandie blev Eisenhowers uppgift, han tog ensam det avgörande beslutet att sätta igång den 6 juni 1944. Med en invasion över havet utan like var man äntligen tillbaka i Europas hjärtland.

Inledningsvis ledde Montgomery under överbefälhavaren markstyrkorna, men efter det att man i sega strider brutit sig ut ur brohuvudet vid kusten övertog Eisenhower den 1 september även denna uppgift. Den konflikt som nu utkristalliserades gällde fortsättningen, sedan Frankrikes befriats: anfall på bredden, som Eisenhower ville, eller med

en smal stöt rakt mot hjärtat av Tysklands sista vapensmedja, Ruhrområdet, vilket var Montgomerys älsklingsidé? Churchill och Alanbrooke med sin syn på Eisenhower som en klen strateg och operatör stöttade Montgomery, som på vänstra flygeln även fick en chans – men misslyckades vid Arnheim. Det bakslaget tog han igen genom att vid årsskiftet beskriva sig själv som räddaren i nöden vid tyskarnas sista offensiv i december 1944 genom Ardennerna.

Churchill hade hoppats få göra upp med Stalin – som vapenbroder – om avgränsade intressesfärer efter kriget, och Roosevelt trodde in i det sista att han kunde hantera "Uncle Joe". Men premiärministern började nu på allvar oroa sig för framtiden med en stark sovjetmakt långt inne i Europa. Tillsammans med en dödssjuk USA-president hade han i början av 1945 i Jalta tvingats inse att Stalin inte skulle släppa greppet om områden som ryska arméer under förfärande förluster hade besatt. Det innebar en sorglig dom för Polen, det land som briter och fransmän hade gått i krig för.

På slagfältet ville briter in i det sista att Montgomery eller Alexander skulle ges markbefälet. Londons ställningstaganden underlättade inte Eisenhowers berömvärda förmåga att hålla ihop en koalition som till sist också omfattade en nyuppsatt fransk armé. Det var nog inte Churchills bästa stund. Eisenhower ville i alla fall inte ändra på något. Han lyssnade inte heller på Churchills önskan att man skulle hinna till Berlin före ryssarna. Detta var i grunden en politisk uppfattning, och med fortsatt starkt stöd i Washington såg Eisenhower sin roll som strikt militär. Berlin var inte värt att offra brittiska och amerikanska soldaters liv på. Det blev ju "Ike" som i maj 1945 stod som den verkliga segraren i väst. Roosevelt hade i april avlidit, och med ett av kriget för-

svagat Storbritannien hade premiärministern blivit en militär bifigur.

Churchill hade gjort sitt bästa för ett substantiellt bidrag från samväldet till de allierades sjö- och luftherravälde, som våren 1945 var totalt. Med amerikanarnas principiella motvilja mot kolonialvälden hade det dock ofrånkomligen blivit spänningar inför en brittisk comeback i Asien. Det gällde t ex Burma som 1944–45 återtog av generalen Slim, sedan själva Indien ett slag hade tyckts hotat av japanerna. På denna punkt misslyckades Churchill att vinna Roosevelts bevägenhet – ett strategiskt handikapp. När sen Japan betvingades i augusti 1945 stod han utanför, inrikespolitiskt besegrad, vid valurnorna berövad inflytande och makt.

Ledaren

Hurdan hade Churchill då varit som ledare av Storbritanniens krig? Den mest detaljerade beskrivningen ger Alanbrooke i sina dagböcker. Det formar sig till bilden av en politiker som utan generalstabserfarenhet kom med dilettantiska propåer och gjorde felbedömningar som det gällde att stoppa i tid men som också, framför allt, var en inspirerande viljestark och kraftfull anförare. Utan hans idérikedom och ofta på gjorda erfarenheter grundade bedömningar av vad som krävdes skulle Storbritanniens samlade krigsansträngningar ha varit mer famlande än de faktiskt blev.

Churchill skydde inga medel för att betvinga Hitler-Tyskland. Han tog sitt ansvar för vad kampen bedömdes kräva. Det gällde inte minst de senare krigsårens ”strategiska” flygbombningar av det tyska riket. Britterna ville krossa den tyska kampviljan med områdesanfall på nätterna, medan ame-

rikanarna stod för mer målinriktade daganfall. I praktiken drabbades i båda fallen tyska städer: Hamburg, Berlin och Dresden är de mest kända målen. Churchill såg sig sakna alternativ men berörde efteråt knappast angreppen med stolthet. Effekten blev heller inte den väntade förrän sent, när den nazistiska krigsmaskinen bröt ihop efter mer precisa insatser mot tyska kommunikationer och drivmedelstillgångar.

Folkrättsligt har de allierades krigföring mot en civilbefolkning ingalunda vunnit helhjärtad förståelse. Men Churchill visste, när han satte nazismens totala förintade främst på dagordningen, att han hade nationen och dess valda företrädare på sin sida. Detta var viktigt, ja allt avgörande. Churchill var en brittisk parlamentariker av högsta karat. I underhuset firade han sina triumfer. Där hade han också att försvara sig mot kritik när nyheterna var dåliga, och han gjorde det effektivt. Bland folkvalda kolleger ville han söka bekräftelse som nationens främste försvarare, och han fick den.

Till sist: alltför många gånger ställde Churchill krav på sina generaler som de inte förmådde att svara upp mot. Han förstod inte sina begränsningar och ville mer än vad många orkade med, till sist hela folket när en ny fredlig framtid skulle byggas. Trogen sina demokratiska ideal hade han likafullt stått fast när faran var som störst. I den tid som betydde allt blev Storbritannien starkt. Resultatet var ingen odelad framgång, men inför historiens domslut behövde Winston Churchill knappast bevisa något som krigsman. Det han hade uträttat räckte mer än väl.

Författaren är ledamot av KKrVA.